

Отримано: 03 липня 2019 р.

Прорецензовано: 05 липня 2019 р.

Прийнято до друку: 09 липня 2019 р.

e-mail: voloshka_sm@ukr.net

DOI: 10.25264/2415-7384-2019-9-73-76

Волошин С. М. Особливості змісту соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, серпень 2019. № 9. С. 73–76.

УДК 316.61-054.73

Волошин Світлана Миколаївна,*кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри практичної психології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ДО НОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглянуто наукові підходи до визначення змісту соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб до соціального середовища; схарактеризовано компоненти адаптації та її особливості; уточнено зміст поняття «соціально-психологічна адаптація внутрішньо переміщених осіб»; окреслено, що соціально-психологічна адаптація обумовлюється зовнішніми та внутрішніми чинниками нового соціального середовища, яке спрямоване створити належні умови; встановлено, що успішність та якість адаптації буде залежати від внутрішніх та зовнішніх факторів – емоційно-вольової та мотиваційної сфери, спадковості особистості.

Ключові слова: адаптація, внутрішньо переміщені особи, компоненти адаптації, соціально-психологічна адаптація, соціальне середовище.

Svitlana Voloshyn,*PhD in Pedagogics, Senior Lecturer of the Department of Applied Psychology
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych*

FEATURES OF CONTENT OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS TO A NEW SOCIAL ENVIRONMENT

The article deals with scientific approaches to the definition of the content of social and psychological adaptation of internally displaced persons to the social environment; the components of adaptation and its features are characterized; the concept of social and psychological adaptation of internally displaced persons is specific. The social and psychological adaptation is conditioned by external and internal factors of the new social environment and is substantiated that is aimed at creating the proper conditions it has been established that the success and quality of adaptation will depend on internal and external factors – emotional and volitional and motivational sphere, heredity of the individual.

Key words: adaptation, internally displaced persons, components of adaptation, social and psychological adaptation, social environment.

Постановка проблеми. Політично-економічна ситуація сучасних соціальних умов актуалізує звернення дослідників до проблем однієї з найбільш незахищених категорій суспільства – внутрішньо переміщених осіб. Пристосування до нового суспільного устрою вимагає насамперед розуміння нових соціокультурних передумов, які формуватимуть особливості соціального та психічного життя цієї категорії населення.

Процес інтеграції складний і різноспрямований. На практиці адаптація відбувається нерівномірно і розтягується в часі. Дослідження процесу адаптації вказують на ряд чинників – макроструктура, політичні, просторові, економічні, соціальні, культурні та психологічні.

Згідно з офіційними даними оцінки розселення внутрішньо переміщених осіб, інформація така: на території Львівської області проживає 5 987 осіб, Рівненської – 3 204, Закарпатської – 3 462 особи [9, с. 32–35]. Як бачимо, дані свідчать про те, що в сучасних умовах маємо тенденцію до переобтяження ринків праці й соціальної інфраструктури різних регіональних територій. Викликом для соціальної політики України стала поява внутрішньо переміщених осіб (ВПО) через відсутність методичних рекомендацій, розробок, законодавчих положень та актів, які б належно регулювали перебіг їхньої інтеграційної ситуації та адаптації в соціумі.

Короткий огляд останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічна література сьогодні забарвлена різноманітними аспектами вивчення й аналізу тенденцій соціокультурного життя внутрішньо переміщених осіб. Л. Корель [7], В. Надрага [8], Т. Семигіна [12]. Л. Гришанов, В. Цуркан [3] у психолого-педагогічних студіях досліджують особливості соціального середовища й визначають адаптацію результатом зміни мікросоціального устрою. О. Малиновська [6] аналізує адаптаційну систему міграційних рухів крізь призму політико-економічних змін сучасного суспільства. Важливим аспектом вирішення проблеми міграції є дослідження змісту та механізмів соціально-психологічної адаптації, яке

зумовлює долучення переселенців до нового середовища життя. У цьому контексті важливо залучити до соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб міждисциплінарну команду фахівців.

Мета статті – проаналізувати зміст соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища.

Матеріали і методи дослідження: *системного аналізу* – для виявлення подібності та відмінності поглядів науковців на проблему соціально-психологічної адаптації; *структурно-функційного аналізу* – для розкриття та визначення особливостей процесу адаптації внутрішніх переселенців; *систематизації й узагальнення матеріалів дослідження* – для формулювання об'єктивних висновків та рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» передбачено, що внутрішньо переміщена особа – «громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту» [6].

Адаптацію науковці трактують шляхом зміни або набуття нових особистісних характеристик. Таку думку стосовно цього феномену знаходимо в дослідженнях Л. Гришанова та В. Цуркана, які в зміст адаптації вкладають процес і результат пристосування до умов соціального середовища [3, с. 29].

Загалом інтеграцію та проходження соціально-психологічної адаптації ускладнюють причини суб'єктивного та об'єктивного характеру. З-поміж них виокремлюють такі: недостатня визначеність соціально-правового захисту та особистісного статусу ВПО; несприятливе чи вороже ставлення до цієї категорії осіб з боку населення території, на яку вони переїхали.

В енциклопедії для фахівців соціальної сфери зазначено, що соціальна адаптація – це пристосування особистості до умов нового соціального середовища, яке відбувається шляхом формування стосунків із соціальними об'єктами та суб'єктами її життя [5, с. 8].

У дослідженнях О. Малиновської [6] вказано, що особливості внутрішньої міграції осіб варто розглядати в системі політичних та економічних викликів у суспільстві. Т. Семігіна [12] досліджує зміст і методи роботи територіальної громади щодо здійснення соціального супроводу переміщених осіб. Механізми та стратегії соціально-педагогічної роботи крізь призму соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб проаналізовано в працях Л. Корель [7].

К. Рубчевський зазначає, що соціально-психологічна адаптація – це інтеграція осіб у соціальне оточення та нове середовище. Цей процес, на думку дослідника, передбачає долучення в соціальну ієрархію. Дослідник наголошує на неперервності процесу соціально-психологічної адаптації [11].

Теорію оцінки формування адаптаційних стратегій вимушених переселенців вивчає Ю. Джулахорн. Науковець стверджує, що перебіг соціально-психологічної адаптації схожий до U-подібної кривої. Окремі її частини відтворюють етапи. Крива відображає стрибкоподібність в очікуваннях вимушених переселенців – стрибок від оптимізму до негативного впливу середовища зі зростанням безпорадності та наступним відродженням оптимізму з адаптаційною установкою особистості [1, с. 198].

Отже, соціально-психологічну адаптацію обумовлюють зовнішні та внутрішні чинники нового соціального середовища, спрямованого створити належні умови. Успішність і якість адаптації буде залежати від внутрішніх і зовнішніх факторів – емоційно-вольової та мотиваційної сфери, спадковості особистості. У дослідницьких студіях розрізняють дві стратегії соціально-психологічної адаптації особистості до нових соціальних умов: активну й пасивну. В умовах активної адаптації внутрішньо переміщені особи безумовно стають беззаперечними учасниками адаптаційного процесу, впливаючи на своє буття.

Зміст адаптації до нового соціального середовища розглядають як процес «установлення оптимальної відповідності особистості і середовища в ході здійснення діяльності, який дозволяє індивідууму задовольняти актуальні потреби і реалізовувати пов'язані з ними значимі цілі» [1, 5].

Важлива думка про те, що діти із сімей внутрішньо переміщених осіб особливо важко адаптуються в новому соціальному середовищі. Ідеться загалом про загальноосвітній навчальний заклад. Дітям притаманний виснажений емоційний потенціал, тому вони потребують спеціальної допомоги фахівців соціальної сфери.

Можливості соціально-психологічної адаптації особистості визначають завдяки онтогенетичній соціалізації, яка полягає в міжособистісному спілкуванні та взаємодії особистості й інших учасників соціального середовища. Результатом адаптованості залишається набуття нових механізмів і норма соціальної поведінки, нових виховних установок, особливостей характеру й темпераменту [12, с. 17–18].

Запорукою успішної адаптації ВПО впродовж 2014–2019 рр. стало проведення в міських і районних центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді активної просвітницької та соціально-психологічної роботи з внутрішньо переселеними особами різних вікових категорій, зокрема шляхом надання психолого-педагогічних послуг, консультацій і здійснення соціально-психологічного супроводу, сприяння зміцненню їхнього соціального здоров'я.

Внутрішньо переміщені особи, які прибувають у нове соціальне середовище, мають на меті змінити свою поточну життєву ситуацію, здійснити мрії, стати успішними, вони перебувають перед потребою знайти себе в новому середовищі, отримати атрибути, властивості й навички, які дозволяють ефективно функціонувати в новій ситуації.

Ці труднощі передбачають занепокоєння, зниження рівня самооцінки, відсутність віри у власні здібності, пасивність і відхід від соціальних контактів та подій. Внутрішньо переміщені особи відчувають труднощі з адаптацією, за даними наукових досліджень – неврози, тривожність, зміну, хронічну апатію, дратівливість, нервозність, безсоння.

Одна з проблем, з якими стикаються ці особи, – несприятливе ставлення до них, соціальне незадоволення або прихована недовіра, часто – дискримінація з боку громадян, обмеження свободи в політичній, адміністративній, економічній, соціальній і культурній сферах. Ураховуючи, що проблеми психічного здоров'я – невід'ємна частина життя внутрішньо переміщених осіб, варто активізувати дії практичних психологів для мінімізації ймовірності їх виникнення.

Надання інформації про пропозиції працевлаштування та умов проживання безпосередньо впливає на стратегії адаптації. Внутрішньо переміщені особи в ситуації появи перших проблем зі здоров'ям повинні використовувати допомогу психолога, щоб запобігти ескалації пережитих труднощів.

Адаптація – складний, багатовимірний процес, який треба розглядати в політичній площині, адже він також стосується правової природи внутрішньо переміщеної особи, умов визначення часу та законності її перебування. Політичний статус внутрішньо переміщеної особи визначає її права й обов'язки, одночасно встановлюючи ступінь, до якого вона може отримати вигоду з державних ресурсів, як-от, доступ до ринку праці, система освіти, соціальна та медична допомога.

Другий вимір інтеграції – економічний, належить до економічної сфери життя. У довгостроковій перспективі економічна діяльність особи слугує вирішальним чинником для ефективного залучення в суспільство. Це пов'язано з вивченням основних принципів регулювання суспільного життя в новому соціокультурному контексті. Така ситуація може призвести до проблем зі спілкуванням з іншими, розуміння навколишнього світу і ефективного функціонування в ньому. Ключовим питанням соціальної інтеграції постає взаємодія та їхня якість на місці проживання, на робочому місці або в навчальних закладах.

Яскравим взірцем психологічної роботи є державна програма «Радник з питань ВПО», яку реалізує Київський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Цей вид допомоги започаткувало Міністерство соціальної політики України за підтримки канадської неурядової організації Stabilization Support Services, яку розробив уряд Великої Британії. Проект має на меті надати пряму юридичну та психологічну допомогу особам, що постраждали внаслідок військових конфліктів на території України [9].

Успішними проектами, які здійснюють соціальну підтримку та соціально-психологічну адаптацію, є діяльність волонтерського центру «Фролівська 9/11 – БО «Свої», «Донбас SOS», БФ «Допомога Дніпра» та ін., які спрямовують свої зусилля наданням консультаційної допомоги та соціального супроводу [10].

Результативність адаптації внутрішньо переміщених осіб обумовлена багатьма чинниками, що регламентують процес їхньої адаптації. Чільне місце посідає характер сприйняття вимушених переселенців з боку жителів місцевості, готовності сприймати внутрішньо переміщених осіб як активних жителів, їхні переконання, організацію побуту, мови тощо.

Інституційну модель соціально-психологічної застосовують благодійні та соціальні організації. Згідно з результатами дослідження Інституту економіки та прогнозування Національної академії наук України, проведеного 2016 р., громадські організації відповідають за надання внутрішньо переміщеним особам соціальних послуг.

Вирішення соціальних і життєвих проблем ВПО відбувається завдяки проведенню соціального інспектування. Мета цієї технології – ідентифікувати потреби особистості, тому у структурі міських і районних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді створюють центри допомоги вимушеним переселенцям, які намагаються залучати інших суб'єктів до процесу соціально-психологічної адаптації. До системи діяльності мережі міських і районних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді входить формування життєвих умінь і навичок, особистісно-лідерських якостей, проведення просвітницької роботи, організації програми наставництва з внутрішньо переміщеними особами.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Соціально-психологічну адаптацію як феномен у психолого-педагогічній теорії і практиці більш конкретизовано можна розглядати крізь призму аналізу певної вікової групи внутрішньо переміщених осіб – дітей, молоді, дорослих, залежно від їхньої життєвої та професійної Я-концепції в контексті нової соціальної ситуації та середовища. Саме тому ми визначаємо соціально-психологічну адаптацію як специфічну систему із суб'єктивними чи об'єктивними чинниками.

Отже, супровід практичного психолога в процесі соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб буде залежати від опанування прийомами та способами адаптації та активності організації міжособистісної взаємодії в новому соціокультурному середовищі.

Надаючи психологічну допомогу внутрішньо переміщеним особам, фахівець-психолог контролює соціально-психологічну адаптацію та прогнозує її перебіг. Соціально-психологічну адаптацію внутрішньо переміщених осіб визначаємо як процес пристосування та розвитку особистості в умовах нового соціального середовища, зумовленого змінами. Тому створення моделей психолого-педагогічного супроводу внутрішньо переміщених осіб різних вікових категорій може бути напрямом подальших досліджень.

Література

1. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. Ленинград, 1988. 270 с.
2. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції: наукова доповідь / за ред. О. М. Балакіревої. Київ, 2016. 140 с.
3. Гришанов Л., Цуркан В. Социологические проблемы адаптации студентов младших курсов. *Психолого-педагогические аспекты адаптации студентов к учебному процессу в вузе*. Кишинев, 1990. С. 29–41.
4. Закон України № 1706-VII від 20.10.2014 р. «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-vii>.
5. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за ред. І. Зверевої. Київ; Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.
6. Малиновська О. А. Внутрішня міграція та тимчасові переміщення в Україні в умовах політичних та соціально-економічних загроз. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/vnutrishnya_migratsia-45aa1.pdf.
7. Корель Л. В. Социология адаптации: вопросы теории, методологии и методики. Новосибирск: Наука, 2005. 318 с.
8. Надрага В. І. Проблеми вимушеної внутрішньої міграції населення в контексті концепції «суспільства ризику». *Український соціум*. 2015. № 1. С. 134–198.
9. Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні та послуг для них. URL: http://www.un.org.ua/images/documents/4509/wcms_464289.pdf.
10. Програма «Радник з питань внутрішньо переміщених осіб». URL: <http://sss-ua.org/golovna/potochni-proekti/>.
11. Рубчевский К. В. Социализация личности: интериоризация и социальная адаптация. *Общественные науки и современность*. 2003. № 3. С. 147–151.
12. Семигіна Т. Работа в громаді: практика й політика. Київ: КМ Академія, 2004. 195 с.